

Bevezető

A posztklasszikus jog legjelentősebb alkotásaként a római jog rendszeres összefoglalását, azaz kodifikálását tartják számon, amely II. Theodosius (illetve III. Valentinianus, a nyugati birodalomrész uralkodója) és Iustinianus császárok nevéhez köthető. Forrásaink alapján már a köztársaság végén történtek kísérletek a jog bizonyos területeinek rendszerezésére, de ezek nem valósultak meg.¹ A 3. század végén létrejött két magángyűjtemény, amely tartalmazta a császári rendeleteket Hadrianustól Diocletianusig (a *Codex Gregorianus* és a *Hermogenianus*, ez utóbbi főleg Diocletianus rendeleteit foglalta össze), sajnos nem maradt ránk. Csupán kisebb hiányokkal olvashatjuk viszont a *Codex Theodosianus*t, amelynek összeállítását 429-ben rendelték el, és érdemi változtatás nélkül, idő- és tematikus rendben tartalmazta volna a korábbi császári *constitutió*kat Constantinustól kezdve. Emellett egy újabb *Codex* kiadását is terve vették, amely az ellentmondásokat kiküszöbölve, és ennek megfelelően részben átfoglalozva tartalmazta volna nem csak a császári rendeleteket, hanem a jogtudósok munkáit is.² Ez a mű nem készült el, de egy 435-ös újabb rendelet végül az eredeti *Codex*ben is engedélyezte a császári *constitutió*k rövidítését, bővítését, a kétértelmű és ellentmondó szövegek átfoglalozását,³ így a második *Codex* célkitűzései részben megvalósulhattak az eredeti *Codex*ben.

A fentieknek megfelelően a iustinianusi kodifikáció két eleme jelentős előzményekre támaszkodhatott: a *Codex Iustinianus*, amely a császári rendelkezéseket foglalta össze, a *Codex Gregorianus*, *Hermogenianus*ra és *Theodosianus*ra,⁴ az *Institutiones* pedig, amelyet jogi tankönyvnek szántak, Gaius *Institutiones*ére.⁵ A *Digesta* ellenben egyedülálló vállalkozás volt, hiszen a Theodosius által tervezett hasonló jellegű munka nem valósult meg, a *Digesta*

¹ Pl. Pompeius és Caesar személyében (Isidorus *Etymologiae* 5.1.5; Suet. *Iul.* 44.2).

² Theod. II *CTh.* 1.1.5 (429). (A *Codex*ekre történő hivatkozás szokásos formája: a rendeletet kibocsátó uralkodó neve, a *Codex* megjelölése, a rendelet száma, zárójelben a rendelet kibocsátásának ideje, ha ismert; a *Digesta* esetében az uralkodók helyett az idézett jogtudós neve szerepel rövidítve.)

³ Theod. II *CTh.* 1.1.6.1 (435).

⁴ L. c. *Haec, quae necessario pr.*, valamint a *Codex Theodosianus* és *Iustinianus* közötti nagyfokú átfedéseket. (Az egyes műveket bevezető *constitutió*okra a kezdő szavakkal szoktak hivatkozni.)

⁵ L. c. *Imperatoriam* 6, és a két szöveg közötti átfedéseket. Mindkét *Institutiones* olvasható magyarul MÉSZÖLY GEDEON illetve BRÓSZ RÓBERT fordításában.

címet viselő korábbi munkák pedig más jellegűek voltak,⁶ és az egyéb címetek viselő kivonatos gyűjtemények sem voltak ilyen széles körűek.⁷ Részben ez az egyedülállóság magyarázhatja a szakirodalomban tapasztalható vitát a *Digesta* keletkezésével kapcsolatban: egyesek szerint e munka az adott időhatárok között⁸ nem mehetett végbe, ezért számolni kell egy korábbi, hasonlóan széleskörű gyűjteménnyel, *praedigestával*,⁹ amelyet alapul vehettek a *Digesta* szerkesztői. A tudományos közvélekedés azonban többnyire elutasító az ilyen *praedigesta*-elméletekkel szemben, hiszen nincs rá vonatkozó konkrét forrásadat, ellenben a *Digesta* szerkesztése DIÓSDI¹⁰ és HONORÉ¹¹ számításai alapján is elvégezhető volt három év alatt, sőt már MOMMSEN úgy fogalmaz, hogy „három rátermett ember” (*drei tüchtigen Arbeitern*) időre be tudta volna fejezni a munkát.¹² Mindenesetre az teljes joggal feltételezhető, hogy bizonyos,

⁶ L. Celsus, Iulianus, Marcellus, Caevola, ehhez még MOMMSEN 1905a. Maga a *Digesta* név a *digerere* feloszt, (kategóriák szerint) elrendez jelentésti igéből származik, a iustinianusi *Digesta* görög neve pedig *Pandektai* (mindent magában foglaló).

⁷ Pl. Hermogenianus *iuris epitomae*, Paulus *sententiae*.

⁸ L. lent.

⁹ GUARINO 1968. 549-550 szerint nem egy *praedigesta* volt, hanem három, amelyek *nagyjából* (kiemelés GUARNÓTÓL) megfeleltek a BLUHME-féle tömegeknek.

¹⁰ DIÓSDI 1971: a c. *Tanta* 1-ben szereplő kétezer könyvvel (itt természetesen az antik *liber*ről van szó, nem a mi fogalmaink szerinti könyvről) számol, de ő is hangsúlyozza, hogy ennél kevesebbet olvastak (a szakirodalomban 1528-tól 1632-ig vannak becslések, bár ez utóbbi számot DIÓSDI feltehetően tévedésből írja 1625-helyett). Ha két évet adunk a kivonatólásra, és egyet a szerkesztésre, továbbá feltételezzük, hogy Tribonianus maga nem kivonatólt, csak koordinált, akkor a havi munkaadag fejenként 131–132 mai oldal. Mivel DIÓSDI vétett néhány számolási hibát, az eredmény helyesen: $[45 \times 1500 \times 2000 / (38 \times 65)] / (12 \times 2 \times 16) = 142,33$ oldal, ahol 45 leütés van egy antik sorban, 1500 sor egy könyvben, 2000 könyvet használtak fel, 38 leütés és 65 sor van egy mai oldalon (Giuffrè-kötet), és a munkát 16-an végezték két évig. Nyilvánvalóan havi 142 oldal feldolgozása nem kívánhatott különösen nagy erőfeszítéseket, sőt ha a ténylegesen felhasznált könyvszámmal számolnánk, akkor ez is csökkenne 20–25%-kal.

¹¹ HONORÉ 1978. 171-173 szerint 532. július 9-re fejezték be a kivonatóló munkát, a *Sabinus*- és az *Edictum*-bizottság napi egy könyvet olvasott, a *Papinianus*-bizottság pedig heti ötöt. Egy antik könyv kb. 30 oldal (DIÓSDI adataival számolva 27,3), ha bizottságonként csak a két elnökkel számolunk, az asszisztensekkel nem, akkor is csak 15 oldal/nap jön ki a két nagy bizottságnál, a *Papinianus*-bizottságnál ennél is kevesebb. (Ha DIÓSDI számításait 6 fővel, napra lebontva végezzük, akkor kb. 13 oldal/nap jön ki, és bár ő több könyvvel és hosszabb időtartammal számolt, a nagyságrend ugyanaz).

¹² MOMMSEN 1905b. 101. Továbbá úgy véli, hogy „a *Digesta* biztosan kompiláció, de semmiképpen sem kompilációk kompilációja” (ibid. 103).

eredetileg oktatási-kutatási céllal összeállított segédanyagok (pl. párhuzamos helyek jegyzéke, tematikus vagy szerző szerinti szöveggyűjtemények) a szerkesztők rendelkezésére állhattak.¹³

A gyűjtemény összeállításának elveiről a *c. Deo auctore* a következőképpen rendelkezik:¹⁴ az összes korábbi jogtudós munkáját át kell olvasni és kivonatolni – egy szerzőt sem kell eleve a többiek elé helyezni, Paulus és Ulpianus korábban tiltott *Notae*ját is fel kell használni –,¹⁵ és minden átfedés (*similitudo*) és ellentmondás (*discordantia*) kiküszöbölésével egy, a *Codex* illetve az *edictum* felépítését követő, 50 könyvből álló műbe kell rendezni, amely munka az összes többi művet helyettesíti majd. A régi szövegeket, ahol szükséges, javítani, rövidíteni, bővíteni kell, de oly módon, hogy a javítás az eredeti szövegnek tünjön.

A *Digesta* tényleges szerkesztési munkálatai a következőképpen rekonstruálhatók: Iustinianus 530. december 15-én a *Deo auctore* kezdetű *constitutio*jával elrendeli a *Digesta* összeállítását, tisztázza a követendő alapelvetek, majd 533. december 16-án kihirdeti a *Digesta* életbe lépését.¹⁶ 530. december 15-re valószínűleg már bizonyos előkészületek megtörténtek: a bizottság berytusi tagjai (Dorotheus, Anatolius) megérkeztek Konstantinápolyba, összegyűjtötték a szükséges műveket, meghatározták a művek olvasási sorrendjét, az egyes albizottságok feladatait stb. A teljes bizottság 17 főből állt,¹⁷ ebből a hat állandó tag (két magas rangú tisztviselő: Tribonianus, Constantinus és négy tanár: Theophilus, Cratinus, Dorotheus, Anatolius) volt a hat albizottság vezetője, tulajdonképpen ők végezték az érdemi munkát, míg a többi 11 jogász asszisztensi feladatokat látott el, amikor és ahol szükség volt rájuk. A feldolgozandó műveket három részre osztották, és ennek megfelelően kivonatolták, egy-egy részt egy-egy bizottság, minden bizottságban két-két albizottsággal, a kivonatokat az előre meghatározott témák¹⁸ szerint bizottságonként *titulu-*

¹³ A korábbi szakirodalmat magyarul ismerteti – különös tekintettel PETERS *praedigesta* elméletére – SZEMÉLYI 1929. 32–50, későbbi összefoglalás WENGER 1953, különösen: 562–564 és 576–600.

¹⁴ L. különösen: 4–7, 10.

¹⁵ Korábban ezzel szemben vö. Constant. *CTh.* 1.4.1 (321/324) és Theod. II *CTh.* 1.4.3 (426) (*lex citationis*).

¹⁶ Az 533. nov. 21-es *c. Imperatoriam* 4 alapján a *Digesta* már ekkor készen volt.

¹⁷ *C. Tanta* 9.

¹⁸ Vagy egyszerűen az *Edictum* felépítését követve.

sok¹⁹ alá rendezve,²⁰ azaz mindegyik bizottság ugyanabban a tematikus rendben állította össze a kiválasztott szemelvényeket. Miután a kivonatolással végeztek,²¹ összeszerkesztették a különböző bizottságok munkájának eredményeként létrejött tömegeket, általában a legterjedelmesebb tömeget tették az első helyre a *titulus*on belül, majd az ismétléseket, ellentmondásokat többé-kevésbé kiszűrve illesztették be utána a többit.

A Digesta gyakorlati szerkesztési metódusáról vallott, ma általánosan elfogadott fenti nézet, BLUHME tömegelméletének²² HONORÉ-féle továbbfejlesztésén alapul.²³ F. BLUHME máig érvényes 1820-as cikkében²⁴ – ekkor még csak 23 éves – a *titulus*okon belül elhelyezkedő *fragmentumok*²⁵ bizonyos szabályosságot mutató sorrendje alapján megállapította, hogy a kivonatolandó műveket még a munka megkezdése előtt meghatározott – utólag megállapítható – sorrend szerint dolgozták fel, sőt e műveket három csoportra osztották, amelyeket három külön bizottság dolgozott fel. Ezeket a csoportokat a csoportok fő anyagát kitevő művek alapján nevezte el *Sabinus*- (Sabinus műveihez írt kommentárok), *Edictum*- (az *edictum praetorishoz* írt kommentárok), és *Papinianus*-tömegnek (Papinianus művei);²⁶ a negyedik, *Appendix*-tömeget azok a munkák alkották, amelyeket utólag vettek be. BLUHME módszerének szemléltetéséhez l. a táblázatot: az 1. és a 7. *titulus*ban a tömegek sorrendje azonos (*Sabinus, Papinianus, Appendix, Edictum*), míg a 4-ben az *Edictum*-tömeg megelőzi a *Papinianus*-tömeget, valamint nem szerepel kivonat az *Appendix*-ből. Az 50.1.1 és az 50.4.1 tartalmi okokból különül el a saját tömegétől, to-

¹⁹ A *titulus*, magyarul „cím” az egyes tematikai egységeket jelöli.

²⁰ Az *Appendix*-tömeget feltehetően a *Papinianus*-bizottság (ehhez l. lent) dolgozta fel, BLUHME még nem számol előre meghatározott *titulus*-rendszerrel, csak az *edictum*-illetve a *Codex*-felépítésének követésével, vö. c. *Deo auctore* 5.

²¹ HONORÉ 1978. 171 szerint 532. július 9-én, a többiek kb. egy éves szerkesztési munkával számolnak (pl. GUARINO 1968. 529; DIÓSDI 1971. 190).

²² *Massentheorie*, az elnevezés a három (ill. négy) nagy csoportra, „tömegre” utal, talán jobban érzékeltetné e tömegek ömlesztett jellegét, ha magyarul is a „massza” szóval adnánk vissza.

²³ HONORÉ az 1970-es években fejtette ki elméletét, amelyet azóta is tovább finomít, összefoglalóan l. HONORÉ 1978. 139–186.

²⁴ BLUHME 1960, a munka jelentőségét jól mutatja, hogy 1960-ban és 1997-ben újra kiadták.

²⁵ A *fragmentumok* a *titulus*okon belüli kisebb egységek, melyek elcéljn mindig szerepel, hogy melyik szerző melyik művének hányadik könyvéből származik az idézet. Ez tette lehetővé a továbbiakban ismertetett megállapításokat.

²⁶ *Sabinianische-, Edicts- és Papinianische-Masse*.

vábbá egyes esetekben ugyanannak a műnek különböző részei különböző tömegekbe kerültek, pl. Ulp. *ad ed.*²⁷ 25–52. *caput*ja a *Sabinus*-tömegbe (pl. 50.1.3), a többi része az *Edictum*-tömegbe (pl. 50.1.25).²⁸ A tömegek egymáshoz viszonyított sorrendjét tekintve: pl. a *Papinianus*-tömegbe tartozó *Pap. resp.* és *Paul. sent.* az 1. és 7. *titulus*ban megelőzik, a 4-ben követik az *Edictum*-tömegbe tartozó Ulp. *ad ed.* megfelelő részeit. A tömegeken belüli sorrendre: pl. a *Sabinus*-tömegben Ulp. *op.* megelőzi Ulp. *de off. procons.*-t és mindkettejüket Ulp. *ad Sab.*; a *Papinianus*-tömegben *Pap. resp.* megelőzi *Paul. sent.*-t. Ha ezeket a megfigyeléseket nem csak 3, hanem mind a 432 *titulus*on belül megtesszük, akkor kapjuk azt az eredményt, amelyre BLUHME és követői jutottak, ti. hogy a felhasznált művek olvasási sorrendje és tömeghez tartozása kevés kivétellel pontosan megállapítható, mivel az egyes művekből vett szemelvények a tömegeken belül ugyanabban a sorrendben következnek a különböző *titulus*okban is.²⁹ Sőt, az is kiderült, hogy egyes hasonló tematikájú művek esetében nem egyiket a másik után olvasták el teljes terjedelmükben, hanem a különböző művekből vett részletek egymás után felváltva szerepelnek, pl. *Paulus* és *Scaevola Quaestiones* c. műve esetében a következőképpen: *Paulus Quaestiones* 1–3. könyv, *Scaevola Quaestiones* 1–2, *Paulus Quaestiones* 4–8, *Scaevola Quaestiones* 3–6 stb.³⁰ Ez azokban az esetekben mutatható ki, ha ugyanazon munka egyes részei közé következetesen más munka egyes részei ékelődnek be, a táblázatban pl. 50.1.18 és 20 *Paulus Quaestiones*, közte 50.1.19 *Scaevola Quaestiones*.³¹ E tömegeken belüli csoportosítás magyarázatát HONORÉ találta meg: a három bizottság még két albizottságra oszlott, és e csoportok szerint olvasták a műveket, a fenti példánál maradva: első albizottság: *Paulus Quaestiones* 1–3, *Scaevola Quaestiones* 1–2; második albizottság: *Paulus Quaestiones* 4–8, *Scaevola Quaestiones* 3–6; első albizottság: *Paulus Quaestiones* 9–11, *Scaevola Quaestiones* 7–9 stb.³² Érvei elsősorban a páros és páratlan alcsoportok közti különbségekre – pl. az egyik alcsoport

²⁷ A normál szedés a szerző nevének rövidítése, a dőlt pedig a műcímé, a rövidítések feloldását l. 21–27. oldalakon.

²⁸ Vö. HONORÉ 2006. 38 és 44, ebben a tanulmányban a legfrissebb sorrend és besztás is.

²⁹ Minden anomáliát BLUHME elméletével sem lehet tökéletesen megmagyarázni.

³⁰ L. BLUHME 1960. 374; HONORÉ 1978. 279.

³¹ Eddig BLUHME.

³² HONORÉ 1978. 279. Az albizottságokon belül a főszöveget (esetünkben *Paul. quaest.*-t) az elnök, a többit (esetünkben *Scaev. quaest.*-t) az asszisztensek olvasták (ibid. 165).

következétesen nagyobb arányban kivonatol az egyik, számára preferált szerzőből; stílári eltérések stb. – alapulnak.³³

Mivel a 6. század elején keletkezett *Digestában* főleg *principatus* kori szerzőktől származó idézetek szerepelnek, jogosan vetődik fel a kérdés, hogy melyik korszakra vonatkozó forrás a *Digesta*: a korai vagy a késő császárkorra. Összességében azt mondhatjuk, hogy mindkettőre, hiszen a kivonatolás során a kései szerkesztők bizonyára azokat a korai szöveghelyeket vették át, amelyeket *mutatis mutandis* saját korukban is érvényesnek tartottak. De ez nem jelenti azt, hogy minden, amit a *Digestában* olvasunk, változatlanul érvényben volt 500 éven át. Egyrészt maguk a szerkesztők – esetleg már azok a munkák, amelyeket ők felhasználtak – módosíthaták, „modernizálhatták” az eredeti szöveget azzal, hogy bizonyos elemeket kivettek vagy beillesztettek, átfogalmaztak (*interpolatio*),³⁴ annak érdekében, hogy a régi szövegeket saját koruknak megfelelővé tegyék, vagy a szövegek közötti ellentmondásokat, felesleges ismétléseket kiküszöböljék, ezt, ahogy láttuk, Iustinianus külön el is rendeli. Másrészt egyes szövegeket csak „fejben” kellett megváltoztatni ahhoz, hogy alkalmazhatók legyenek, pl. a 6. században a *decurio* helyett már a *curialis* kifejezést használták, mégis a szövegben mindenhol az előbbi szerepel – a kivonatolt munkák szóhasználatának megfelelően –, bizonyára a jogalkalmazás során ahol *decuriót* olvastak, ott *curialist* értettek alatta. Ezen felül feltehetően az egyes felhasznált munkák szerzőinek egyéni véleményén túlmenően az idő- és térbeli különbségek is közrejátszottak abban, hogy a szöveg nem teljesen koherens.³⁵ Az, hogy a szöveg összeállításakor ezeket nem sikerült tökéletesen kiküszöbölni, teljesen érthető, és ha nem is feltétlenül az idő rövidségével, de a korabeli viszonyokkal magyarázható.³⁶

A fordítás során arra törekedtem, hogy minél kevesebb latin kifejezés maradjon a szövegben, de bizonyos, magyarul pontosan vissza nem adható *terminusok* esetében meghagytam az eredeti latin alakot. Az egyes *terminusok* fordításánál az volt a célom, hogy kölcsönösen megfeleltethető legyen az eredeti latin és a lefordított szó, így ezeket már nem tüntettem fel a szövegben zárójelben – mivel ezek a fogalomtár segítségével visszakareshetők –, csak akkor,

³³ HONORÉ 1978. 150–164.

³⁴ Magyarul I. SZEMÉLYI 1929, a jelen kötetben szereplő szövegek *interpolatio*-gyanus helyeire I. LEVY – RABEL 1935. 570–581. A korábbi hiperkritikát követően a 20. sz. második felétől a kutatás kevésbé gyanakvó.

³⁵ L. pl. a *magistratus*, *decurio* és *plebeius* viszonyát a 217. jegyzetben.

³⁶ Vö. DIÓSDI 1971. 191–192.

ha eltértek a szokott fordításától. Kerek zárójelben szerepelnek azok a magyar kifejezések, amelyek ugyan nincsenek benne a latin szövegben, de a szöveg pontos megértését, értelmezését segítik. A szögletes zárójelek a hagyományozott latin szövegtől eltérő értelmű kiegészítéseket jelölik. A fordítás során figyelembe vettem a WATSON-féle angol fordítás,³⁷ de különösen TREITSCHKE német fordításának értelmezéseit is.³⁸ Az előbbiben több durva hiba is található, ezekre nem tértem ki külön. A 50. könyvből a jelen kötetben nem szerepel a 13. és a 14. *titulust*, mert nem tartoznak olyan szorosan a városi közigazgatáshoz, mint a többi; valamint a 16. és 17. *titulusok*. Az előbbi azért nem, mert túl széles körű, az utóbbinak pedig már van magyar fordítása, továbbá többnyire szintén nem kapcsolódik szorosan a témához.

³⁷ WATSON 1998.

³⁸ OTTO 1984, a készülő új német fordítás még nem jutott el az 50. könyvig.

Táblázat

50	1. titulus	4. titulus	7. titulus
1	ULP. ad ed. 2	HERM. ep. 1	ULP. AD SAB. 8
2	ULP. DISP. 1	ULP. AD SAB. 21	ULP. OP. 2
3	ULP. AD. SAB. 25	ULP. OP. 2	ULP. OP. 2
4	ULP. AD. ED. 39	ULP. OP. 3	AFR. QUAEST. 3
5	PAUL. AD ED. 45	ULP. REG. 1	MARCI. INST. 12
6	ULP. OP. 2	ULP. DE OFF. PROCONS. 4	SCAEV. REG. 1
7	ULP. DE OFF. PROCONS. 5	MARCI. DE IUD. PUBL. 2	ULP. DE OFF. PROCONS. 4
8	MARCI. DE IUD. PUBL. 1	ULP. ad ed. 11	PAP. resp. 1
9	NERAT. MEMB. 3	ULP. de off. cons. 3	PAUL. resp. 1
10	MARCI. DE DELAT.	MOD. diff. 5	PAUL. resp. 3
11	PAP. quaest. 2	MOD. pand. 11	PAUL. sent. 1
12	PAP. resp. 1	IAV. ex Cass. 6	PAUL. iure. lib.
13	PAP. quaest. 2	IAV. ex Cass. 15	SCAEV. dig. 1
14	PAP. quaest. 15	CALL. de cogn. 1	PAP. resp. 1
15	PAP. resp. 1	PAP. resp. 5	ULP. ad ed. 74
16	HERM. iuris epit. 1	PAUL. sent. 1	MOD. reg. 7
17	PAP. resp. 1	HERM. iuris epit. 1	MOD. reg. 8
18	PAUL. quaest. 1	ARC. de mun. civ.	POMP. ad Q. Muc. 37
19	SCAEV. quaest. 1		
20	PAUL. quaest. 24		
21	PAUL. resp. 1		
22	PAUL. sent. 1		
23	HERM. iur. ep. 1		
24	SCAEV. dig. 2		
25	ULP. ad ed. 1		
26	PAUL. ad ed. 1		
27	ULP. ad ed. 2		
28	PAUL. ad ed. 1		
29	GAI. ad ed. provinc. 1		
30	ULP. ad ed. 61		
31	MARC. dig. 1		
32	MOD. diff. 4		
33	MOD. de manum.		
34	MOD. reg. 3		
35	MOD. excus. 1		
36	MOD. resp. 1		
37	CALL. de cogn. 1		
38	PAPIR. de const. 2		

Kiskapitális: SABINUS-TÖMEG, félkövér: **Papinianus-tömeg**, dölt: *Edictum-tömeg*, egyszer áthúzott: *Appendix-tömeg*.

Bibliográfia

- ABBOTT, F. F. – JOHNSON, A. CH. (1926): *Municipal Administration in the Roman Empire*. Princeton
- BERGER, A. (1953): *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia
- BLUHME, F. (1960): Die Ordnung der Fragmente in den Pandectentiteln. *Labeo* 6, 50–96, 235–277, 339–404 (credetileg: *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* 4, 1820, 257skk.)
- DÍÓSDI, GY. (1971): Das Gespenst der Prädigesten. *Labeo* 17, 187–192.
- GUARINO, A. (1968): La compilazione dei „Digesta Iustiniani”. *Atti dell’Accademia di Scienze Morali e Politiche*. Napoli 79, 527–563.
- HONORÉ, T. (1978): *Tribonian*. London.
- HONORÉ, T. (1981): *Emperors and Lawyers*. London
- HONORÉ, T. (2006): *Justinian’s Digest: The Distribution of Authors and Works to the Three Committees*. *Roman Legal Tradition* 3, 1–47
- HORNBLOWER, S. – SPAWFORTH, A. (1996): *The Oxford Classical Dictionary*.³ Oxford
- KASER, M. – HACKL, K. (1996): *Das römische Zivilprozessrecht*.² München
- KUNKEL, W. (1967): *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*.² Graz – Wien – Köln
- LANGHAMMER, W. (1973): *Die rechtliche und soziale Stellung der Magistratus Municipales und der Decuriones in der Übergangsphase der Städte von sich selbstverwaltenden Gemeinden zu Vollzugsorganen des spätantiken Zwangsstaates (2.–4. Jahrhundert der römischen Kaiserzeit)*. Wiesbaden
- LEVY, E. – RABE, E. (ed.) (1935): *Index Interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*. Tom. III, ad libros Digestorum XXXVI–L pertinens. Weimar 1935. (az 50. könyvre vonatkozó rész E. SEIDL munkája).
- MOMMSEN, TH. (1887): *Römisches Staatsrecht I–III*. Leipzig
- MOMMSEN, TH. (1905a): Die Bedeutung des Wortes *digesta*. In: *Gesammelte Schriften II*. Berlin, 90–96.
- MOMMSEN, TH. (1905b): Hofmann versus Blume (*sic!*). In: *Gesammelte Schriften II*. Berlin, 97–106.
- OTTO, K. E. et alii. (Hrsg.) (1984): *Das Corpus Juris Civilis 4. Pandekten Buch 39–50*. Aalen (reprint Leipzig 1832), az 50. könyvet fordította: G. C. TREITSCHKE.
- POTHIER, R. J. (1819): *Pandectae Iustinianae, in novum ordinem digestae, cum legibus codicis et novellis, quae jus Pandectarum confirmant, explicant aut abrogant IV*. Parisiis
- SCHULZ, F. (1961): *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar
- SHERWIN-WHITE, A. N. (1966): *The Letters of Pliny. A Historical and Social Commentary*. Oxford
- SZEMÉLYI K. (1929): *Az interpolatio kutatás módja*. Pécs
- WATSON, A. (ed.) (1998): *The Digest of Justinian*.² Vol. 4. Philadelphia
- WENGER, L. (1953): *Die Quellen des römischen Rechts*. Wien

Fogalomtár

aedilis: a városi közigazgatás második tisztségviselője, fő feladata az élelmiszerellátás, a piac és a középületek felügyelete.

állami bevétel (*vectigal, vectigal publicum*): a városi tulajdonban lévő közfölddek, bányák stb. jövedelmei, vámok. Beszedésüket általában bérbe adták.

alkalmas (*idoneus*): jelenti egyrészt a szellemi–fizikai, másrészt a vagyoni alkalmasságot is.

atyai hatalom alatt álló fiú (*filius familias*): apja vagy más férfi felmenője hatalma alatt álló fiú. Általában nem rendelkezett önálló vagyonnal, l. családapa.

becstelenség (*infamis*): bizonyos foglalkozási ágak, (bűn)cselekmények következtében az adott személy becstelenné vált, azaz különböző joghátrányokat szenvedett, pl. nem viselhetett hivatalt, nem lehetett gyám, maga a becstelenség az *infamia* illetve az *ignominia*.

ceusus: népszámlálás. A lakosság létszámának és vagyonának összeírása az adózás, sorozás stb. megállapításához.

colonia: római, majd itáliai telepések letelepítésével létrehozott település. Eredetileg katonai funkciója volt, majd a nincstelének és veteránok letelepítésére, földhöz juttatására szolgált. Sokáig magasabb presztízsű, mint a *municipium*, a 2. századtól az alapítás közti különbség fokozatosan eltűnik, és megjelennek a tituláris *coloniák*, melyeket az alapítástól függetlenül neveznek így. Végül mindkét elnevezés háttérbe szorul, és inkább a *civitas, res publica, oppidum* elnevezések kerülnek előtérbe.

colonus: szövegünkben a *colonus* kétféle értelemben is szerepel. Ritkábban egy *colonia* lakosát jelöli, de jelentése többnyire (föld)bérlő, majd a 3. századtól egyre inkább röghöz kötött földbérlő.

curator: felügyelő, gondnok. Egy magán vagy állami ügy, vagyon felügyeletével, kezelésével megbízott személy.

családapa (*pater familias*): a római családot jogilag a családapa, többnyire a legidősebb élő férfi felmenő képviselte, ő rendelkezett a család vagyonával, az ő beleegyezése kellett a hatalma alatt lévők bizonyos jogügyleteihez. Szövegeinkben jelentősége főleg abban áll, hogy mivel ő rendelkezett a vagyonnal, a hatalma alatt állók vagyoni kötelezettségekkel járó közfeladat- és tisztségvállalásához szükség volt az ő hozzájárulására, ellenkező esetben a vagyoni felelősség nem a családi vagyont terhelte. A szövegeinkben az apa (*pater*) szó is többnyire ebben az értelemben szerepel, azaz nem feltétlenül a vér szerinti apát jelöli.

decurio: a város vezető rétegét alkotó városi tanács (*senatus, ordo decurionum, curia*) élethossziglan választott tagja. A tényleges tanácstagokon kívül ide tartoztak a tiszteletbeli *decuriók* (pl. a város *patronusai*), és a *decuriók* szavazati joggal még nem rendelkező fiai is. A városi közigazgatásban a legtöbb kérdés eldöntésének joga az övék, idővel a népgyűlés helyett ők választják a *magistratusokat* is, viselik a városi közterhek jelentős részét, cserébe viszont tekintélyt, római polgárjogot stb. kapnak.

Nagyjából a harmadik századtól az előnyök már nem ellensúlyozzák az anyagi hátrányokat, nincs elég önként jelentkező, így a központi hatalom a városi közigazgatás életben tartása végett örökletessé teszi a *decuriói* tiszteket, amely már inkább kötelező terhet, mint megtiszteltetést jelent. Ekkortól kezdik az *ordói* inkább *curiá*-nak, ennek megfelelően a *decuriós*kat *curialis*oknak nevezni. Mivel a *Digesta* megtartotta a felhasznált *principatus* kori szerzők szóhasználatát, szemelvényeinkben a *curialis* szó nem szerepel.

decuriói tiszte (*honor* *decurionatus*): l. *decurio*. Ebben az esetben a *honor* tágabb jelentésű, mint a tisztségnek fordított, a *magistratus* szinonimájaként használt *honor*, hiszen a *decuriói* tiszte nem számított *magistratus*nak.

decuriós névsora (*album*): a városi tanács névsorát meghatározott (rang)sorrendben tartalmazó lista. A sorrendnek a szavazásnál, a választásnál és a különböző közfeladatok ellátásánál volt szerepe.

Divus: „megistenült, isteni”. A halála után istenné avatott uralkodók szokásos megnevezése.

duumvir: a városi közigazgatással kapcsolatban többnyire (szemelvényeinkben mindig) a *duumvir iure dicundó*t jelenti: az igazságszolgáltatás élén álló kétfős testület tagját. Ők voltak a város legfőbb vezetői, „a polgármesterek”.

duumviri tisztség (*duumviratus*): l. *duumvir*.

egészséges gyermek (*incolumis*): a gyermekek után járó előjogok esetében az egészséges, azaz az életben lévő gyermekeket szokták beszámítani. Bizonyos esetekben az elhunyt gyermekeket is figyelembe vették.

élelmiszerellátás (*annona*): az alapvető élelmiszerek (gabona, olaj, bor) megfelelő áron, mennyiségben és minőségben történő biztosítása. Az *annona* jelentheti még az e célra fizetett pénzt és természetben teljesített adót is.

felszabadított (*libert[us]*): felszabadított rabszolga. A rabszolga felszabadításával nem szűnt meg minden jogi kötelek a volt rabszolga és ura között, így pl. a felszabadított származási helyét és közfeladatait tekintve felszabadítóját követi, ugyanakkor bizonyos kötelezettségekkel is tartozott felszabadítója felé.

hajós (*navicularius*): kereskedelmihajó-tulajdonos, különösen az élelmiszerellátásban betöltött szerepük miatt különféle kiváltságokkal rendelkeztek.

haza (*patria*): l. származási hely.

incola: egy – származási helyétől különböző – városban lakóhellyel rendelkező személy. Bár nem volt e város teljes jogú polgára (*municeps*), engedelmességre kellett a város törvényeinek és előjáróinak továbbá el kellett látnia a közfeladatokat, de tisztségeket – a 2. századig – nem viselhettek.

ius Italicum: a *ius Italicum*mal rendelkező, *provinciák*ban lévő településeket úgy tekintették, mintha Itáliában lennének, így adómentességet és egyéb kiváltságokat kaptak, pl. földjük a polgárok tulajdonába kerülhetett, egyéb esetben provinciális földön csak birtokjog állhatott fenn.

jelölés, jelölni (*nominatio*, *nominare*): eredetileg a választásokat vezető tisztségviselő joga arra, hogy túl kevés pályázó esetén további pályázókat nevezzen meg, akik szintén megnevezhettek egy-egy további pályázót, akik közül a népgyűlés választ

tott. Később már a leköszönő *magistratus* és/vagy a *curia* esetleg a helytartó jelölte a hivatalra pályázót, de ebben az esetben már többnyire nem volt tényleges választás, hiszen csak annyit jelöltek, ahány tisztséget be kellett tölteni, így a jelölés lényegében kinevezés értelemben is áll.

közfeladat (*munus*, többes szám: *munera*; gr. *leiturgia*): a *municeps*ek és *incolák* által kötelezően ellátandó feladatok, kötelezettségek a város szolgálatában (példákat l. 50.4-ben), bár e definíció kifejezetten a szövegeinkben leggyakrabban szereplő városi közfeladatokra (*munera municipalia*)³⁹ érvényes, hasonló jelentésű a közös közfeladatok (*munera publica*). Ennél tágabb értelme van a **polgári közfeladatoknak** (*munera civilia*), amely minden közfeladatot jelöl – nem csak városit, hanem államit is –, a katonai feladatok kivételével. A közfeladat teljesítésének mikéntje alapján beszélhetünk a személyes részvétellel, felügyelettel, de vagyoni kiadás nélkül ellátott **személyes közfeladatokról** (*munera personalia/personae*), a csak vagyoni kiadással járó **vagyoni közfeladatokról** (*munera patrimonii*), és a vagyoni kiadást a személyes felügyelettel ötvöző **vegyes közfeladatokról** (*munera mixta*). A személyes közfeladatok egyik fajtája a **fizikai munkával járó közfeladatok** (*munera corporalia*), amely a tényleges fizikai munkával, azaz nem csak felügyelettel ellátott közfeladatokat takarja, amelyek részben egyeznek az **alantas közfeladatokkal** (*munera sordida*), melyek alól – megvetett volta miatt – az előkelő rétegek mentesültek, ilyen volt pl. az útépitésben munkásként való részvétel, természetesen aki mindezt finanszírozta, felügyelte, az nem alantas közfeladatot látott el. A közfeladatokat többnyire a *municeps*eknek és a *decuri*óknak kellett ellátniuk, de a földbirtokhoz kötődő közfeladatokat (*munera possessionis*) konkrétan az adott város területén lévő földbirtok alapján szabták ki, függetlenül attól, hogy a birtokos *municeps*, *incola* vagy idegen volt-e, ezek többnyire vagyoni jellegűek voltak.

lakóhely (*domicilium*): állandó lakhely, nem feltétlenül azonos a származási hellyel. Aki egy városban lakóhellyel rendelkezik, az a város *incolája* lesz.

leirat (*rescriptum, rescribere*): a császár által – valójában inkább a császár nevében – kibocsátott, egy hozzá intézett, többnyire jogi kérdést eldöntő válaszirat, vagy önálló levélként (*epistula*), vagy az eredeti kérvény aljára írva (*subscriptio*).

magistratus: jelenti mind tisztségviselőt, mind a tisztséget magát. L. még tisztség.

municeps: eredetileg egy *municipium* polgára, később általános értelemben egy város (származási hely) teljes jogú polgára, vö. *incola*.

municipium: egy már létező, idegen jogállású település római mintára történő átszervezése révén létrejövő, viszonylag széles autonómiával rendelkező település. L. még *colonia*.

patronus, -a: egyrészt jelenti a felszabadított volt urát, másrészt egy-egy település befolyásos támogatóját, akit gyakran tiszteletbeli tanácstaggá is választottak.

plebeius: a városok azon lakosai, akik nem tartoztak a *decuri*ók közé.

³⁹ A jelző nélkül álló *munera* is többnyire *munera municipalia* értelemben szerepel.

praetor: a római igazságszolgáltatás élén álló tisztségviselő, a Digesta összeállításának idején ezt a szerepét már elvesztette.

rend (*ordo/ordo decurionum*): a *decuri*ók rendje, lényegében a városi tanács (*curia*) szinonimája, bár nem minden tagja szavazhatott (pl. 25 éven aluliak) illetve szavazott (pl. távol élő *patronus*ok) a tanácsban. L. *decurio*.

száműzetés enyhébb formája (*relegatio, relegatus*): Rómában a száműzetésnek több fajtája volt. Legsúlyosabb a *deportatio*, többnyire egy szigetre, amely gyakran vagyonekbezással, polgárjogvesztéssel járt, ennél enyhébb volt a *relegatio*, amely eredetileg egy kényszerlakhely kijelöléséből ált, de a tulajdonjog, polgárjog többnyire megmaradt. Később a különbségek összemosódtak, és a *relegatio* is a *deportatio*hoz hasonló járulékos büntetésekkel járhatott.

származási hely (*origo*): eredetileg születési hely, valójában mivel mindenki apja, felszabadítója vagy örökbefogadója származási helyét követte, ez idővel függetlenné vált a tényleges születési helytől. Alapesetben mindenki a származási helyének *municipe* lesz, így a közfeladatok és tisztségek ellátása miatt kiemelt fontossággal bír, hogy kinek hol van a származási helye. Szövegeinken a haza (*patria*) többnyire az *origo* szinonimájaként szerepel.

tanács (*curia*): I. rend.

tisztség (*honor*, kivéve *honor decurionatus*): Callistratus meghatározása szerint „a városi tisztség a város ügyeinek igazgatása valamely méltóság birtokában (*cum dignitatis gradu*), akár költséggel jár, akár nem” (50.4.14pr.). Ennek megfelelően tisztség olyan közfeladat, amely megfelelő címmel, ranggal jár. A tisztség és a közfeladat közti kapcsolatot jelzi, hogy helyenként a *quaestori* tiszt is csak közfeladat (50.4.18.2).

uralkodói rendelkezés (*constitutiones [principales]*): a különböző uralkodói intézkedések (*decretum, edictum, rescriptum, mandata*) összefoglaló neve.

válasz, válaszolt (*responsum, respondere*): egy erre felhatalmazott, azaz válaszadási joggal (*ius respondendi*) rendelkező jogtudós jogi szakvéleménye. Ezeket a szakvéleményeket később gyűjtötték és kommentálták. A jogtudósok jelentőségét jelzi, hogy a császárkorban a jogot két részre oszthatjuk, az egyik a *lex*, amely az uralkodói rendeletekből, a másik a *ius*, amely a jogtudósok munkáiból és jogértelmezéséből (ehhez tartoznak a válaszok is) áll.

város (*civitas, res publica*): a *civitas* és a *res publica* a római városok összefoglaló nevei, a 2–3. századtól terjednek el ebben a jelentésben, mikorra a korábbi város-típusok beleolvadtak a *municipium* és a *colonia* kategóriájába, majd e két csoport közötti lényegi különbség is eltűnt.

város *curatora* (*curator rei publicae*): az uralkodó által a 2. századtól fogva a városok élére kinevezett tisztviselő, akinek a város anyagi ügyeinek rendbehozatala, felügyelete volt a feladata.

város ügyvédé/képvisellete (*defensor/defensio rei publicae*): a város jogi képviselője, ügyvédé, a várossal szemben vagy a város által indított perekben. Nem azonos a későbbi *defensor civitatis*szal.

városi törvény (*lex municipalis*): az egyes városok belső életét, közigazgatását szabályozó törvény. E törvények tematikájuk miatt időnként komoly egyezéseket mutatnak, de vitatott, hogy létezett-e egységes, az egész birodalomra, vagy nagy részére érvényes városi törvény. Provinciális szinten bizonyosan léteztek ilyenek (pl. a Flavius-kori Baeticában).

vicus: önálló önkormányzattal nem rendelkező település (kb. falu), amely közigazgatásilag a szomszédos városhoz vagy *praefectura*hoz tartozott.

A szemelvényekben idézett szerzők és művek⁴⁰

- Afr.** Sextus Caecilius Africanus: talán *Africa proconsularis*ből, lovagrendi családból származott, nem sokkal 175 előtt halhatott meg. Iulianus tanítványa. A *Digestában* 121 szemelvénnel szerepel.
- quaest.** *quaestiones*: vitás kérdések 9 könyvben. Különféle válaszok (*responsa*) végyes gyűjteménye főleg Iulianusra támaszkodva. Hitelességét többen vitatják.
- Arc. Char.** Aurelius Arcadius Charisius: posztklasszikus jogtudós,⁴¹ Diocletianus alatt *magister libellorum*.⁴²
- de mun. civ.** *de muneribus civilibus liber singularis*: a polgári közfeladatokról egy könyvben.
- Call.** Callistratus: neve és latin nyelvi hibái alapján a birodalom keleti – görög – területéről származott. Septimius Severus alatt aktív, a *Digestában* kb. 100-szor szerepel.
- de cogn. cogn.** *de cognitionibus*: a bírói vizsgálatokról 6 könyvben.
cognitiones: l. *de cogn.*⁴³
- Cels.** Publius Iuventius Celsus Titus Aufidius Hoenius Severianus (*Celsus filius*): Eredeti származási helye ismeretlen, az észak-umbriai Hoenius Severusok adoptálták. *Praetor* (106 v. 107), *legatus pro praetore*⁴⁴ *Thraciae* (107–117), *consul ordinarius*⁴⁵ II (129), Hadrianus *consiliumának*⁴⁶ tagja. A *Digestában* 144 *fragmentuma* szerepel, de a többi *fragmentum* szerzői is gyakran idézik.

⁴⁰ Ehhez l. SCHULZ 1961; KUNKEL 1967 és a vonatkozó szócikkek HORNBLLOWER – SPAWFORTH 1996-ban és BERGER 1953-ben.

⁴¹ Arcadius Charisius és Hermogenianus kivételével a többi itt szereplő jogtudós a római jog aranykorát jelentő klasszikus periódushoz (1. – 3. század eleje) tartozott.

⁴² Eredeti néven (*magister*) a *libellis*, a császárhoz beérkező kérvényeket válaszolta meg, l. leirat

⁴³ Az egyes műveket némileg eltérő címmel is idézik, ez érdemi eltérést nem jelent, de a pontosság kedvéért ezeket is külön jelöltem.

⁴⁴ *Praetori* rangú helytartó.

⁴⁵ A császárkorban bevett gyakorlattá vált, hogy évente több *consulpárt* válasszanak. Az évnek nevet adó első két *consult* hívták *consul ordinarius*nak, akik tekintélyben megelőzték a később hivatalba lépő *consul suffectus*okat.

⁴⁶ Az uralkodó tanácsadó testülete.

- dig.** *digesta*: Celsus „összes művei”⁴⁷ 39 könyvben. A *Digestában* fennmaradt kettős címzések alapján⁴⁸ Celsus *Comentarii, Epistolae* és *Quaestiones* c. műveiből saját maga vagy mások által összeállított gyűjtemény.
- Gai.** **Gaius**: az egyetlen klasszikus jogtudós, akinek teljes műve (*Institutiones*) ránk maradt, amely mű ráadásul alapvetően befolyásolta a későbbi hasonló irodalmat. Rómából vagy talán Berytusból származott, 180 körül halhatott meg. Bár a klasszikus korban nem volt közismert, a *lex citationis*⁴⁹ egy sorba emelte a legtekintélyesebb klasszikus jogtudósokkal. A *Digestában* 521 szemelvénnel szerepel.
- ad ed. provinc. ad edictum provinciale**: kommentár a provinciális *edictumhoz*⁵⁰ 32 könyvben, az utolsó két könyv valójában az *aedilisek edictumával* foglalkozik, utólag csatolták az eredetileg 30 könyves munkához.
- ad leg. Iul. et Pap. ad legem Iuliam et Papiam Poppaeam**: kommentár a *lex Iulia* és *Papia Poppaeához*⁵¹ 15 könyvben.
- Herm.** **Aurelius (?) Hermogenianus**: keleti származású, Diocletianus *magister libellorum*a 293–294-ben, majd később Maximianusé. Annyira kései klasszikus, hogy már posztklasszikus (SCHULZ). Bár a *Codex Hermogenianus* szerkesztőjével való azonosítása vitatott, manapság többnyire elfogadják.⁵²
- iuris epit.** *iuris epitomae*: kivonatok a jogi irodalomból 6 könyvben. A régebbi jogi irodalomból tartalmaz szemelvényeket a források feltüntetésé

⁴⁷ E rövid összefoglalóknál nem arra törekedtem, hogy az egyes címeket szó szerint fordítsam, hanem hogy lehetőleg a tartalmukat is visszaadjam, így esetenként ugyanaz latin cím különféle magyar megfelelőekkel olvasható.

⁴⁸ Ulp. *Dig.* 4.4.3.1: „...Celsus az *epistolae* tizenegyedik és a *digesta* második könyvében tárgyalja...”; Ulp. *Dig.* 28.5.9.2: „...Celsus a *quaestiones* tizenkettedik és a *digesta* tizenegyedik könyvében mondja...”; Ulp. *Dig.* 34.2.19.6: „Celsus a *digesta* tizenkilencedik és a *commentarii* hetedik könyvében írja.”

⁴⁹ A 426-os *lex citationis* (idézési törvény, Theod. II *CTh.* 1.4.3 [426]) kötelező erejűvé tette az öt legtekintélyesebb jogtudós (Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpianus és Modestinus) összes művét (kivéve Paulus és Ulpianus Papinianus kommentárjait [*Notae*]), valamint az ezek által hivatkozott jogtudósok műveit.

⁵⁰ A *praetori edictum* mintájára összeállított, azzal valószínűleg nagymértékben egyező, a helytartó által a *provinciájában* követendő jogelveket tartalmazó *edictum*.

⁵¹ Augustus egyik házasságkötésre ösztönző törvénye 9-ből, a *lex Iulia* itt valószínűleg a Kr. e. 18-as *lex Iulia de maritandis ordinibus*.

⁵² Pi. stilisztikai érvek alapján HONORÉ 1981. 119–132.

nélkül, az *edictum*⁵³ felépítésének megfelelően. Egyesek szerint a *Digesta* szerkesztői csak Hermogenianus művének kivonatát használták.

- epit.* *epitomae*: l. *iuris epit.*
- Iav.** **Caius Octavius Tadius Tossianus Lucius Iavolenus Priscus**: itáliai, esetleg dalmát származású *homo novus*, többek között *legatus Augusti* Africában (83), *consul suffectus* (86), *pontifex* (106/107). Traianus *consilium*ának tagja. A *Digesta*ban 206 töredéke szerepel.
- ex Cass.* *ex Cassio*: kivonat Cassius Longinus: A római polgárok joga (*Ius civile*) c. művéből 15 könyvben, az egyes szemelvények után Iavolenus kommentárjaival.
- Iulianus** **Lucius Octavius Cornelius Publius Salvius Iulianus Aemilianus**: az afrikai Hadrumentumból származott, Iavolenus tanítványa, Hadrianus *consilium*ának tagja, a 131-ben jóváhagyott *edictum perpetuum* összeállítója. *Homo novus*ként *consul ordinarius* (148), *legatus pro praetore Germania inferior*ban (150–161) és *Hispania citerior*ban (161 után), *proconsul Africae* (166–169). 90 könyvnyi terjedelmű *digestájában* különböző válaszokat foglalt össze és kommentált az *edictum* szerkezetét követe.
- Labeo** **Marcus Antistius Labeo**: *sammiumi senatori*-rangú családból származott, valamikor 10 és 21 között halt meg, korának egyik legnagyobb hatású jogtudósa, több mint 400 könyvnyi művet írt.
- Mac.** **Aemilius Macer**: *senatori* származású, Caracalla és Severus Alexander alatt alkotott.
- de off. praes.* *de officio praesidis*: a helytartói hivatalról 2 könyvben.⁵⁴
- Marc.** **Ulpius Marcellus**: feltehetőleg asiai származású családja Traianus alatt kap polgárjogot, ő maga lovagi rangban Antoninus Pius és Marcus

⁵³ Eredetileg a *praetor* hivatali évének elején kifüggesztette azokat a jogelveteket, amelyeket hivatali évében követni akart. Ennek szövege egy idő után többé-kevésbé állandóvá vált, mígnem 131-ben *senatusi* határozattal véglegesítették a Iulianus-féle változatot: *edictum perpetuum praetoris urbani*. Az *edictum* szerkezetét nem csak a jogtudósok művei, hanem a későbbi *Codex*ek és a *Digesta* is figyelembe veszi.

⁵⁴ Az ilyen típusú, *de officio* kezdetű művek többnyire segédkönyvként is szolgáltak a „kezdő” helytartók, *consulok*, tisztségviselők számára. Azaz tartalmazták az adott hivatalra vonatkozó legfontosabb jogi ismereteket, vonatkozó rendeleteket stb.

- Aurelius *consilium*ának tagja. A *Digest*ában több mint 120 *fragmentum* szerepel.
- dig.** *digesta*: tematikus gyűjtemény 31 könyvben, a 160-as években keletkezett mű Iulianus művéhez hasonlóan tárgyal különböző forrásokból származó problémákat.
- Marci.** Aelius Marcianus: Elagabalus és Severus Alexander alatt alkot, talán Ulpianus tanítványa. A *Digest*ában több mint 280 szemelvénye szerepel.
- de iudic. publ.** *de iudiciis publicis*: a büntetőperекről két könyvben.
- de delator.** *liber singularis de delatoribus*: a vádlókról egy könyvben.
- inst.** *institutiones*: a római jog alapjai 16 könyvben. Egy *Institutiones*-hez és egy gyűjteményes kötethez készített előmunkálatoknak a szerző halála után publikált változata, számos császári leiratot tartalmazott.
- publ.** *publica*: l. *de iudic. publ.*
- Mod.** Herennius Modestinus: az utolsó jelentős klasszikus jogtudós, Ulpianus tanítványa, talán pontusi, esetleg dalmát származású. Valamikor 224 és 244 között *praefectus vigilum*,⁵⁵ esetleg *a libellis*, 239-ből még tudunk egy válaszárol.⁵⁶ Szerepel a *lex citationis*ban, a *SHA* szerint (*Maximinorum* 27.5) Maximinus Thrax fiának tanítója. A *Digest*ában több mint 300 töredéke szerepel.
- de manumiss.** *de manumissionibus liber singularis*: a rabszolga-felszabadításról egy könyvben.
- diff.** *differentiae*: vitás kérdések 9 könyvben, főleg a hasonló elnevezésű és tartalmú jogintézményekkel kapcsolatban.
- excus.** *excusationes*: a gyámság alóli mentességekről (*Paraitésis epitropés*) 6 könyvben (görögül).
- pand.** *pandectae*: kivonatgyűjtemény 12 könyvben, főleg Ulpianusra támaszkodva.
- reg.** *regulae*: jogi alapelvek 10 könyvben.
- resp.** *responsa*: válaszok 19 könyvben az *edictum* szerkezetét követve, főleg gyakorlati problémákat tárgyalt, tényállás-kérdés-válasz formában.
- Ner.** Lucius Neratius Priscus: előkelő *sammis* család sarja (Saepinum), *consul suffectus*, majd *legatus pro praetore* (Pannonia, 98k.?). Traianus és Hadrianus *consilium*ának tagja, az *SHA* erősen vitatott

⁵⁵ A Róma városi tűzoltóság-rendőrség parancsnoka.

⁵⁶ Gord. *Cod.* 3.42.5 (239).

- állítására szerint (*Hadrianus* 4.8) Traianus saját utódának szánta. A *Digestában* 64 töredéke szerepel.
- membr.** *membranae*: megjegyzések különféle jogi kérdésekről 7 könyvben.
- Pap.** **Aemilius Papinianus**: talán szír vagy afrikai származású, Septimius Severus alatt *a libellis*, 203-tól *praefectus praetorio*, 212-ben kivégzik. Tekintélyét jelzi, hogy a *lex citationis* az eltérő véleményen lévő jogtudósok szavazategyenlősége esetén a Papinianus által képviselt véleményt erősíti meg.
- quaest.** *quaestiones*: vitás kérdések 37 könyvben, az *edictum* felépítését követve tartalmazott leveleket, válaszokat elméleti és gyakorlati problémákról.
- resp.** *responsa*: válaszok 19 könyvben. Szintén az *edictum* szerkezetét követve tartalmazott válaszokat, de főleg gyakorlati kérdésekkel kapcsolatban.
- Papir.** **Papirius Iustus**: ahhoz, hogy a műve összeállításához szükséges anyaghoz hozzáférjen, császári tisztviselőnek vagy levéltárosnak kellett lennie, semmi mást nem tudunk róla.
- de const.** *de constitutionibus*: Lucius Verus és Marcus Aurelius rendelkezései húsz könyvben. Kommentár nélkül tartalmazza e rendelkezések tartalmi összefoglalóját.
- Paul.** **Iulius Paulus**: Cervidius Scaevola tanítványa, az egyik legjelentősebb római jogtudós; Papinianus segéde, Septimius Severus alatt *consilium principis* tagja, *magister a memoria*,⁵⁷ 219-től *praefectus praetorio*,⁵⁸ 220-ban kegyvesztett lesz, de Severus Alexander visszahívja. Több mint 300 könyvnyi munkát írt, szerepel a *lex citationis*ban, 2000-nél több idézete szerepel a *Digestában*, melynek 17%-át teszik ki.
- ad ed.** *ad edictum*: kommentár a *praetori edictum*hoz 80 könyvben (az utolsó kettő az *aedilisek edictum*ával foglalkozik).
- ad ed. praet.** *ad edictum praetoris*: I. *ad ed.*
- de cens.** *de censibus*: a vagyonbecslésről 2 könyvben.
- de iure lib.** *de iure libellorum liber singularis*: a kérvények jogáról 1 könyvben.
- de off. procons.** *de officio proconsulis*: a *proconsul* (helytartó) hivataláról 2 könyvben.

⁵⁷ Eredetileg az uralkodó „határidőnaplóját” vezető rabszolga, később a császári archívum vezetője, a kinevezések intézője.

⁵⁸ A császári testőrgárda, a *praetorianusok* parancsnoka. A 2. századtól a két *praefectus* közül az egyik többnyire jogász, a hivatal mindinkább a polgári közigazgatás felé tolódik el és függetlenné válik a később felosztaltot gárdától.

- decr.* **decreta:** uralkodói határozatok (Septimus Severus) 3 könyvben, feltehetően posztklasszikus kivonat.
- quaest. resp. sent.* **quaestiones:** vitás kérdések 26 könyvben.
responsa: válaszok 23 könyvben.
(Pauli) sententiae: (Paulus) nézetei, nem az ő műve, 3. század végi kompiláció.
- Pomp.** **Sextus Pomponius:** jogtudós és tanár, a 2. század közepén aktív, több mint 300 könyvnyi munkát írt, hivatalt nem viselt. Ő az első – és hosszú ideig egyetlen – jogtörténeti mű szerzője.⁵⁹ A *Digestában* több mint 500 idézetét vették fel.
- ad Q. Mucium ad Quintum Mucium:* kommentár Q. Mucius Scaevola *Ius civile* c. művéhez 39 könyvben.
- epist. et var. lect.* **epistulae et variae lectiones:** Pomponius *epistulae* és *variae lectiones* c. műveiből készített posztklasszikus kivonatgyűjtemény. A *variae lectiones* egy legalább 41 könyvből álló kommentált szemelvénygyűjtemény volt, az *epistulae* pedig egy 20 (?) könyves levélgyűjtemény.
- Publius Mucius (Scaevola):** *praetor* (Kr. e. 136), *consul* (Kr. e. 133), Pomponius a jogtudomány megalapítói közé sorolja.
- Quintus Mucius (Scaevola) (pontifex):** szónok és jogtudós, *consul* Kr. e. 95-ben. A köztársaságkor egyik legnagyobb jogásza, *Ius civile* c. 18 könyvnyi munkájához később többen írtak kommentárt.
- Scaev.** **Quintus Cervidius Scaevola:** Pomponius tanítványa, maga is nagy hatású tanár (pl. Paulus) és jogtudós, 175–177 között *praefectus vigillum*, Marcus Aurelius fő jogi tanácsadója. Később tekintélye csökkent, de így is több mint 300 szemelvénye szerepel a *Digestában*.
- dig.* **digesta:** gyakorlati szempontú válaszgyűjtemény 40 könyvben, a 3. sz.-ban adják ki, később tovább rövidítik.
- quaest. reg.* **quaestiones:** vitás kérdések 20 könyvben.
regulae: jogi alapelvek 4 könyvben.
- Tarr.** **Publius Tarruntenus⁶⁰ Paternus:** *ab epistulis Latinis*,⁶¹ majd Marcus Aurelius és Commodus alatt *praefectus praetorio*, 182-ben eltávo-

⁵⁹ Vö. Pomp. *Dig.* 1.2.2.

⁶⁰ Tarr. *Dig.* 49.16.7; 50.6.7 Tarruntenus; AE 1971, 534 Tarrutienus; *SHA Comm.* 4.1 Tarruntenus; Cassius Dio 71.33; 72.5: Tarruténios.

⁶¹ Az uralkodó latin nyelvű levelezését intéző tisztségviselő.

- lítják hivatalából és összcsekkűvés miatt kivézik. A *Digestában* kétszer szerepel.
- milit.** *militaria/de re militaria*: a hadügyről.
- Ulp.** **Domitius Ulpianus**: a phoinikiai Tyrosból származott,⁶² 202-től már a császári adminisztrációban dolgozott, 205-től *magister a libellis*, később *praefectus annonae*,⁶³ majd 222-től *praefectus praetorio*, 223-ban e minőségében gyilkolták meg a *praetorianusok*. Az egyik legnagyobb hatású római jogtudós, több mint 200 könyvnyi művet írt, szerepel a 426-os *lex citationis*ban, a munkáiból vett idézetek a *Digesta 2/5* részét teszik ki.
- ad ed.** *ad edictum*: l. *ad ed. praet.*
- ad ed. praet.** *ad edictum praetoris*: kommentár a *praetori edictum*hoz 83 könyvben.
- ad (Mas.) Sab. ad (Massurium) Sabinum**: kommentár Massurius Sabinus *Ius civile* c. művéhez 51 könyvben.
- de appel.** *de appellationibus*: a fellebbezésekről 4 könyvben.
- de cens.** *de censibus*: a vagyonbecslésről 6 könyvben.
- de off. cons.** *de officio consulis*: a *consuli* hivataláról 3 könyvben.
- de off. cur.** *de officio curatoris rei publicae liber singularis*: a város *curator*ának hivataláról 1 könyvben.
- de off. procons.** *de officio proconsulis*: a *proconsul* (~helytartó) hivataláról 10 könyvben.
- disp.** *disputationes*: tényleges bírósági vagy iskolai gyakorlatként előadott jogi viták 10 könyvben.
- op.** *opiniones*: jogi szakvélemények 6 könyvben, Ulpianus *ad edictum* c. művét átdolgozó posztklasszikus munka, eredetileg terjedelmesebb lehetett.
- resp.** *responsa*: válaszok 2 könyvben. Ulpianus hasonló című, de jóval terjedelmesebb munkájából a 4. sz.-ban készült kivonat.
- Val.** **Aburnius Valens**: talán *consul suffectus* 109-ben, de inkább⁶⁴ *praefectus urbis feriarum Latinarum* 118-ban, és néptribunus. Valószínűleg itáliai származású.
- fideic.** *fideicommissa*: a hitbizományokról 7 könyvben.

⁶² L. 50.15.1 (itt és a továbbiakban a *Digesta* 50. könyvére csak számokkal hivatkozom, kivéve a 16-17. *titulus*okat), újabb külső érv erre nézve: AE 1988, 1051.

⁶³ A fővárosi élelmiszerellátás felügyelője.

⁶⁴ A feliratos anyagban apa és fia szerepel, talán a fiú a jogász.

Rövidítésjegyzék

Alex.	Alexander Severus
Ant.	Antoninus Caracalla
Hon.	Honorius és Arcadius
c.	<i>constitutio</i> ⁶⁵
Carus	Carus, Carinus és Numerianus
Cod.	<i>Codex Iustinianus</i>
Const.	II. Constantius (és Constans)
Constant.	I. Constantinus
CTh.	<i>Codex Theodosianus</i>
Dig.	<i>Digesta Iustiniani</i>
Diocl.	Diocletianus és Maximianus
Gell.	Gellius: <i>Noctes Atticae</i>
Gord.	III. Gordianus
Inst.	<i>Institutiones Iustiniani</i>
Irn.	<i>lex Irnitana</i>
Liv.	Livius: <i>Ab urbe condita</i>
Mal.	<i>lex Malacitana</i>
Nov.	<i>Novellae Iustiniani</i>
Nov. Theod.	<i>Novellae Theodosiani</i>
Phil.	Philippus Arabs
Plin. Ep.	Plinius minor: <i>Epistulae</i>
pr.	<i>principium</i> ⁶⁶
Sev.	Septimius Severus (és Caracalla)
Suet.	Suetonius
SHA	<i>Scriptores Historiae Augustae</i>
TH	<i>Tabula Heraclensis</i>
Theod.	I. Theodosius, II. Valentinianus (és Arcadius/Gratianus)
Theod. II	II. Theodosius, III. Valentinianus (és Honorius is)
Urs.	<i>lex Ursonensis</i>
Valent.	Valentinianus (Valens és Gratianus)
Valer.	Valerianus és Gallienus

⁶⁵ Uralkodói rendelkezés, törvény.

⁶⁶ A több szakaszból álló *fragmentumok* „nulladik”, bevezető szakaszának jelölése.